

UOT 34:340.14

Habil QURBANOV

AMEA Azad Həmkarlar İttifaqının

sədri, h.ü.e.d., professor

professorqurbanov@yandex.com

tel: 0552200020

DÖVLƏTDƏ HAKİMİYYƏT BÖLGÜSÜ

Açar sözlər: hakimiyyətin budaqları, demokratik dövlətlər, qanunverilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri, bölgü prinsipi, dövlətçiliyin formaları

Ключевые слова: ветви власти, демократические государства, законодательная, исполнительная и судебная власти, принцип разделения, формы государственности

Keywords: branches of power, democratic states, legislative, executive and judicial powers, separation principle, forms of statehood

Hakimiyyətin bölgüsündən mühüm məqsəd təkhakimiyyətliliyə, dövlət hakimiyyətinin bir əldə cəmləşməsinə yol verilməməsinə təminat verilməsindən ibarətdir. Hakimiyyətin bölgüsü son həddə bütün dövlət hakimiyyətinin seçkili olmasına və dövlət mexanizminin demokratik əsaslarının gerçəkləşdirilməsinə kömək etmək deməkdir.

Dövlətlərin nəzəriyyə və praktikasında hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin işlənib hazırlanması, rəsmiləşdirilməsi və təsbit edilməsi öz inkişaf tarixinə malikdir. Bu prinsipin formalaşması siyasi-hüquqi fikrin görkəmli mütəfəkkirlərinin humanist ideyaları ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin klassik görüntülərinin kökləri antik dövrə (ilk növbədə Aristotelə) aparıb çıxarır. Orta yüzilliklər Avropasında bu prinsipin nəzəri əsaslarının işlənib hazırlanması Maarifçilik dövrünə təsadüf edir. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə dair nəzəri görüşlər XVII-XVI-II yüzilliklərdə Şimali Amerikada inkişaf etmişdir. Hazırda hakimiyyətin bölgüsünə müasir dövlətin fəaliyyətinin ən mühüm prinsipi qismində baxılır.

İngilis filosofu C.Lokk özünün məşhur «Dövlə-

ti idarəetmə haqqında iki traktat» əsərində öz ölkəsinin təcrübəsinə müraciət edərək, dövlətdə ağıllı hakimiyyət konsepsiyasının əsas cəhətlərini nəzərdən keçirmişdir. O, ümumi rifah naminə hakimiyyətin ən azı üç budağının zəruriliyində israrlı idi.

Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin mahiyyətini fransız maarifçisi Ş.Monteskye özünün «Qanunların ruhu haqqında» əsərində müəyyən etmişdir. O, hakimiyyətin bölgüsünü məqsəd hesab edərək göstərirdi ki, «bu, vətəndaşları hakimiyyətin özbaşınalığı və sui-istifadələrindən müdafiə etməkdən ibarətdir». Monteskye hakimiyyətin bütün budaqlarını müstəqil və sərbəst elan edir və belə güman edirdi ki, təkbəşinə idarəetmə özbaşınalığın və qəddarlığın meydana çıxmasına gətirib çıxarır. O, hakimiyyətin üç budağını – qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini fərqləndirirdi.

Amerika dövlətçiliyinin «yaradıcı ataları» hesab edilən Tomas Cefferson (1743-1826), Aleksandr Hamilton (1755-1804) və Con Medison (1751-1836) hakimiyyətin bölgüsünün Avropa ideyalarını qəbul edərək, bu prinsipin qanunvericilik təsbitinin formalaşmasında müstəsna rol oynamışlar. Adları çəkilən siyasi xadimlər eyni zamanda hakimiyyətin budaqları tərəfindən həyata keçirilən **qarşılıqlı nəzarət haqqında** ideyanı əsaslandırmışdılar.

Hakimiyyətin budaqlarının formalaşdırılmış sistemi ilk başlanğıcda özündə aşağıdakı ideyaları təcəssüm etdirirdi:

1) **bikameralizma** (qanunvericilik orqanının aşağı palata tərəfindən qəbul edilmiş qanunları təsdiq edən ikinci palatasının olması);

2) **hakimlərin müstəqilliyi** (vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını hakimiyyətlərin özbaşınalı-

ğından mühafizə vasitəsi kimi);

3) **konstitusiyaya nəzarəti** (ölkənin bütün hüquqi aktlarının konstitusiyaya uyğunluğuna ali məhkəmə tərəfindən həyata keçirilən nəzarət);

4) **impiçment.**

İmpiçment (ing.to impeach – ittiham etmək) proseduru yüksək vəzifəli şəxslərin və hakimlərin cinayətləri haqqında işlərə baxılması və belə şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması proseduru kimi Britaniya qanunvericiliyində hələ XIV yüzillikdə formalaşmışdı. ABŞ Konstitusiyasının 1-ci maddəsinin 20-ci bölməsinin sonuncu abzasına uyğun olaraq nümayəndələr palatası öz sədrini və digər vəzifəli şəxsləri seçir. İmpiçment (ittihametmə) səlahiyyəti yalnız bu palataya məxsusdur.

Konstitusiyanın bu normasında impiçment parlament mühakimə icraatı kimi təzahür edir, həmin icraat prosesində nümayəndələr palatası ittihamı irəli sürür, senat isə parlament məhkəməsi rolunda çıxış edir.

İmpiçmentin ölkə prezidenti əleyhinə irəli sürüldüyü zaman Senatda Ali Məhkəmənin sədri iştirak edir. Senatın qəbul etdiyi verdikt təqsirkarı dövlət vəzifələrini tutmaq hüququndan məhrum edir, lakin onu cinayət təqibindən azad etmir. ABŞ-da yüksək vəzifəli şəxslərə və hakimlərə impiçment aşağıdakı iki halda tətbiq edilə bilər:

- a) belə şəxslər dövlətə xəyanət etdikdə;
- b) zorlama cinayəti törətdikdə.

Hazırda demokratik dövlətlərdə hakimiyyətin bölgüsü prinsipi, yəni qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin bölgüsü və sərbəst fəaliyyət hamılıqla qəbul olunmuş prinsipdir. Bu prinsip bir çox dövlətlərin konstitusiyasında bir-başa təsbit edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında 7-ci maddənin III hissəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;
- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məxsusdur;
- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Bu Konstitusiyanın müddəalarına əsasən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qar-

şılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər».

Müasir dövətdə hakimiyyətin bölgüsü prinsipi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) **idarəetmənin demokratik rejimi** (bu rejim hakimiyyətin bir əldə cəmləşdirilməsi mümkünlüyünə yol vermir);

2) **dövlət hakimiyyətinin həyat keçirilməsinin konstitusiyaya təsbiti** (bu zaman dövlət hakimiyyəti qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini bölgü yolu ilə həyata keçirir);

3) dövlət hakimiyyətinin bütün budaqlarının səlahiyyətləri arasında **qarşılıqlı əlaqənin konstitusiyaya yolu ilə müəyyən edilməsi**;

4) dövlət hakimiyyəti budaqlarının səlahiyyətlərinin ciddi müəyyən edilmiş çərçivəsinin **qanunvericilik yolu ilə təsbit edilməsi**;

5) icra hakimiyyəti səlahiyyətlərinin verilməsinin müəyyən edilmiş proseduru (**onun rotasiyası**);

6) hakimiyyət budaqlarının müxtəlif dövlət orqanlarının **bir-birinin işlərinə qarışmaması praktikası**;

7) dövlət hakimiyyəti budaqlarının **qarşılıqlı nəzarət sistemi**.

Müasir dövlətlərdə dövlətçiliyin formalarından asılı olaraq, qarşılıqlı nəzarət sisteminin aşağıdakı müxtəlif institutları vardır:

1) dövlət hakimiyyətinin demokratik əsaslarının qarantı kimi **dövlət başçısı** institutu (dövlət orqanlarının razılaşdırılmış fəaliyyətinin təmin olunmasına xidmət edir);

2) özündə «veto» hüququnu da ehtiva edən parlament tərəfindən qəbul olunmuş qanunların dövlət başçısı tərəfindən promulqasiyası (imzalanması və elan olunması);

3) dövlət başçısının «veto» hüququnun parlament tərəfindən **aradan qaldırılması proseduru** (deputatların əksər çoxluğu tərəfindən qanuna yenidən səs verilməsi);

4) **impiçment** – prezident də daxil olmaqla, dövətdə yüksək vəzifəli şəxslərin vəzifədən kənarlaşdırılmasının parlament proseduru;

5) **hökumətin formalaşdırılmasında** və ya baş nazirin namizədliyinin təsdiqində parlamentin iştirakı;

6) hökumətə və onun istefasına dair parlament tərəfindən ifadə edilən etimadsızlıq votumu;

7) **yüksək məhkəmə orqanlarının formalaşdırılmasında** prezidentin və parlamentin iştirakı;

8) bütün normativ-hüquqi aktların konstitusiyaya uyğunluğuna və müəyyən edilmiş konstitusiyaya qaydasının pozulduğu halda həyata keçirilən **konstitusiya (məhkəmə) nəzarəti**;

9) parlament tərəfindən təyin edilən və ölkədə insan hüquqlarına əməl edilməsinə müstəqil nəzarəti həyata keçirən **ombudsman** (və ya onun analoqu) institutu.

Hakimiyyətin bölgüsü praktikası. Hakimiyyətin bölgüsü konsepsiyasının müasir izahlarında dövlət hakimiyyəti budaqlarının ənənəvi üçlüyünün qavranılmasında fikir ayrılıqları aşkar nəzərə çarpır. Bu da ictimai həyatın forma və şəraitinin mürəkkəbləşməsi, müasir dövlətin fəaliyyətinin yeni sfera və istiqamətlərinin meydana çıxması ilə əsaslandırılır. Şübhəsiz ki, belə yenilik və dəyişikliklər 200-250 il bundan əvvəl mövcud olmamışdır. Bununla bağlı bir sıra əlavə və dəqiqləşdirmələrə diqqət yetirilməsi zəruridir. Onların bəziləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Xalqın birbaşa iradə ifadəsi yolu ilə və ya təsisədiçi (konstitusiyaya yığıncağı) yığıncaq vasitəsilə dövlətdə yeni idarəçilik forması, prezident postu müəyyən etməyə, yaxud ölkənin yeni konstitusiyasını qəbul etməyə qadir olan **təsisədiçi** hakimiyyət (bu hakimiyyət öz növbəsində özündə dövlət hakimiyyətinin yeni orqanları haqqında müddəaları da ehtiva edə bilər);

2) ölkəni və idarəçilik formalarının konkret növlərini özündə ehtiva edən prerogativləri rəsmi təmsil edən dövlət başçısının **universal** hakimiyyəti;

3) səlahiyyətləri qanunda dürüst müəyyən edilmiş seçki orqanlarının xüsusi sistemi kimi **seçki** hakimiyyəti. Latın Amerikasının bir sıra dövlətlərində yüksək seçki orqanları dövlət hakimiyyətinin müstəqil budağı statusuna malikdir. Məsələn, bu, Nikaraquanın 1987-ci il Konstitusiyasında birbaşa təsbit edilmişdir;

4) **nəzarət** (yoxlama-nəzarət) hakimiyyəti. Bu hakimiyyətin funksiyası hüquq qaydasının mümkün pozuntularının prevensiyasına, habelə onların qarşısının alınmasına əsaslanır. Nəzarət hakimiyyəti orqanlarında dövlət başçısının administrasiyası, prokurorluq, müstəqil nəzarət instansiyası kimi hesablama palatası, ombudsman institutu və onun analoqları aid edilir.

Politoloqların əsərlərində aşağıdakı əsaslandır-

malara təsadüf olunur:

1) **xalq** hakimiyyəti (hüquqi dövlətlərdə xalqa dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi kimi baxılır və o, dövlət hakimiyyətinin yeganə daşıyıcısı hesab olunur);

2) **siyasi** hakimiyyət (totalitar və avtoritar rejimli dövlətlərdə hakimiyyət hakim partiyanın əlində cəmləşir və bu partiya hakimiyyətin digər budaqlarını müəyyən etmək və dəyişdirmək hüququna da malik olur);

3) **dini** hakimiyyət (belə hakimiyyət teokratik idarəçilik formasına malik ölkələrdə mövcuddur);

4) **yerli (bələdiyyə, icma** hakimiyyəti) hakimiyyət (dövlət hakimiyyəti olmasa da, özünü hakimiyyətin müstəqil budağı kimi elan edir.

Dövlət hakimiyyətinin belə «klonlaşdırılması» ağıllı idarəetmə haqqında ideyanın özünün nivelirləşdirilməsinə gətirilib çıxarmağa qadirdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin müasir görüntüsünün özü keçmiş sadəcə kor-koranə forması ola bilməz. Yeni minillikdə dövlət hakimiyyəti çoxcəhətli təsəvvürlərdən ibarətdir və onun ənənəvi formalarının çərçivələri artıq daralmışdır.

Dövlətdə qanunvericilik hakimiyyəti. Qanunvericilik hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin ilkin (nümayəndəli) budağıdır. Bu hakimiyyəti xalq tərəfindən seçilmiş parlament həyata keçirir. Parlamentin əsas vəzifəsi dövlətin yük-aktlarını qəbul etməkdən və digər mühüm dövlət funksiyalarını yerinə yetirməkdən ibarətdir.

Parlament (fr. parie – danışır) ilk dəfə İngiltərədə XIII yüzillikdə Böyük Azadlıqlar Xartiyasının qəbulunun ardınca meydana gəlmişdir. Onun vəzifəsi britaniyalıların azad icmalarını təmsil etməkdən və krallıqda hamı üçün məcburi olan statuslar (qanunlar) verməkdən ibarət olmuşdur. Təbəqə bölgüsü icma və lordlar palatalarından ibarət olan ikipalatalı orqanın yaradılmasına gətirib çıxarmışdır. Həmin orqan qanunların təsdiq edilməsinə və kralın imzasına göndərilməsinə xidmət edirdi. Belə «əmək bölgüsü» qanunyaratma fəaliyyətinin bikameral sistemini qəbul etmiş yüksək nümayəndəli orqanlara xas olmuşdur. Müasir dövlətlərin parlamentlərinin əksəriyyəti, eyni zamanda birpalatalı orqanlardan ibarətdir. Onlar mənsub olduqları ölkələrdə dövlətdaxili quruluşun formalarının qəbul olunmuş unitar xarakterini əks etdirirlər.

Parlament hazırda qanunvericilik strukturları

nın ümumiləşdirilmiş adıdır. Bir sıra ölkələrdə (Kanada, Hindistan, Gürcüstan, Moldova və Qazaxstanda) bu, dövlətin öz adıdır. Digər dövlətlərdə ölkənin öz tarixi ilə əlaqədar olaraq parlament başqa adla adlandırılır. Məsələn, İspaniyada **Baş Kortəslər**, Norveçdə **Storting**, İslanidiyada **Alting**, Finlandiyada **Eduskunta**, Polşada **Seym**, İsraildə **Knesset**, Monqolustanda **Böyük Xalq Xuralı**, Türkiyədə **Böyük Millət Məclisi** və s.

Qanunvericilik strukturları özünün nümayəndəlik başlanğıcını əks etdirməklə neytral da adlanabilir. Məsələn, Şimali Makedoniya Respublikasının **Məclisi**, Fransanın **Milli Məclisi**, **Xalq Nümayəndələrinin Ümumçin Məclisi**, Rusiya Federasiyasının **Federal Məclisi**, Ukraynanın **Ali Radası** və s.

Bu qanunvericilik strukturlarını onların fəaliyyətinin ümumi istiqaməti – xalqı təmsil etməkdə və onun razılaşdırılmış iradəsini ifadə etməkdə müstəsna hüquq birləşdirir. Məhz bu müstəsna hüquq sayəsində parlament tərəfindən qəbul edilən qanunlar yüksək hüquqi qüvvəyə malik olurlar. Belə qanunlar dövlətin digər aktları qarşısında prioritet xarakter daşıyırlar.

Parlament dövlət orqanı kimi bilavasitə özünün qanunvericilik funksiyası ilə yanaşı mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər səlahiyyətləri də həyata keçirir. Həmin səlahiyyətlərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

1) bilavasitə xalq tərəfindən yaradılan və onun razılaşdırılmış iradəsini ifadə edən nümayəndəlik funksiyalarını həyata keçirir;

2) dövlət siyasətinin əsaslarını müəyyən edir (dövlətin daxili və xarici siyasətinin istiqamətlərini formalaşdıran qanunların qəbulu; beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyası; ölkənin vəziyyəti və onun inkişafının perspektivləri haqqında dövlət başçısının parlamentə hər il göndərdiyi məktublar, digər yüksək rütbəli vəzifəli şəxslərin hesabatlarının dinlənməsi);

3) dövlət hakimiyyətinin ali orqanlarını formalaşdırır (parlamentlərin prerogativləri ölkədə idarəçilik formalarının növlərindən asılı olaraq fərqləndirilir);

4) dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərini (baş naziri, baş prokuroru, ombudsmanı, səfirləri və s.) təyin edir;

5) ölkə büdcəsini təyin və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;

6) hökumətin fəaliyyətini müzakirə etmək yo-

lu ilə icra hakimiyyətinə nəzarət edir (deputat sorğuları, parlament dinləmələri və təhqiqatları, etimad və ya etimadsızlığın ifadə edilməsi);

7) dövlətdəki yüksək vəzifəli şəxslərin vəzifədən kənarlaşdırılması da daxil olmaqla, onların məhkəmə təqibi ilə bağlı impiçment hüququna malikdir.

Dövlətdə icra hakimiyyəti. İcra hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin qanunların yerinə yetirilməsi formasında dövlət tərəfindən bilavasitə idarəetməni həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malik olan ikinci (törəmə) budağıdır.

İcra hakimiyyətinin həqiqi vəziyyəti və rolu yalnız qanunvericilik aktlarının realizəsi çərçivəsində xeyli geniş olur. O, dövlətin həm ölkə daxilində, həm də dövlətin sərhədləri xaricində miqyaslı fəaliyyətini təşkil etmək qabiliyyətinə malik olan güc qismində çıxış edir.

İcra hakimiyyətinin fəaliyyətinin təşkili dövlət orqanları arasında ciddi subordinasiya əlaqələri ilə bağlı tələblər üzərində qurulur. Dövlət orqanları müəyyən edilmiş iyerarxiyaya əməl etməlidirlər. Ölkədə yaradılmış idarəetmə piramidasının başında ümumdövlət icra hakimiyyətini təcəssüm etdirən dövlət başçısı durur. Xüsusi hakimiyyət səlahiyyətli ölkələrdə icra hakimiyyəti məhz dövlət başçılara (monarxa və ya prezidentə) məxsusdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 99-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məxsusdur.

İcra hakimiyyətinin ali daşıyıcısı, bir qayda olaraq, **hökumətdir**. Onun rəsmi adı müxtəlif (Nazirlər Kabineti, Nazirlər Şurası və ya hökumət) ola bilər. Buna uyğun olaraq hökumətin başında duran vəzifəli şəxs müxtəlif adlarla (məsələn, hökumətin sədri, baş nazir, kansler) adlandırıla bilər. Hökumətin tərkibinə hökumətin başçısının müavinləri və idarəetmə fəaliyyətinin sahəvi istiqamətlərinə rəhbərlik edən nazirlər daxildir. Qarışıq idarəetmə tipinə malik dövlətdə güc nazirləri bilavasitə prezidentə tabe ola bilərlər. Qalan nazirlər isə hökumətin başçısının tabeliyində fəaliyyət göstərirlər.

Partiya-siyasi mənsubiyyətinə görə hökumət aşağıdakı tərkibdə ola bilər:

1) **birpartiyalı** (qanunvericilik orqanında yerlərin əksəriyyətinə malik olan partiyanın nümayəndələrindən ibarət olan hökumət);

2) **iki-partiyalı** (iki partiyalı nümayəndələrinə ibarət olan hökumət);

3) **partiyasız** (bitərəflərdən, nümayəndə-mütəxəssislərdən ibarət olan hökumət);

4) **koalision** hökumət (parlamentdə əksər yerləri tutmuş partiyaların nümayəndələrindən təşkil edilən hökumət).

Fövqəladə hallar şəraitində xalqın birliyini əks etdirən və ya xalqın etimadını doğrulda bilən hökumət formalaşdırılır.

Hökumətin idarəetmə funksiyası onun normativ-hüquqi aktlar (dekretlər, fərmanlar, ordonanslar, qərarlar, sərəncamlar) vermək səlahiyyətində təsbit olunur. Bu aktlar bir tərəfdən qanunqüvvəli qərarlar xarakterini daşıyır, yəni onlar dövlətin qanunlarına uyğun olmalıdırlar. Digər tərəfdən isə, bütün aşağı strukturlar tərəfindən icra olunmaq üçün məcburi xarakter daşıyırlar.

Hökumətin fəaliyyəti praktiki olaraq icra hakimiyyəti orqanları vasitəsi ilə realizə olunur. İcra hakimiyyəti orqanlarına nazirliklər, komitələr, komissiyalar, agentliklər, xidmətlər və administrasiyalar daxildir. Bu nazirliklərin və idarələrin kadrları daim artan bürokratik ənənəli nəhəng bir aparatdan ibarətdir. Onlar öz fəaliyyətində icra mexanizmlərinin qorunub saxlanması üzrə mübarizə prosesində qanunvericilik və məhkəmə nəzarətindən (icra hakimiyyətinin fəaliyyəti üzərində) istifadə edirlər.

Dövlət quruluşunun formalarından asılı olaraq, icra hakimiyyətinin ikisəviyyəli sisteminin fəaliyyəti mümkündür. Belə sistem, məsələn, federativ dövlətdə ümumfederal hökumətin və icra hakimiyyətinin federal orqanlarını, habelə federasiya subyektlərinin hökumətlərini (administrasiyalarını) və icra hakimiyyətinin ərazi orqanlarını nəzərdə tutur.

Dövlətdə məhkəmə hakimiyyəti. Məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin müstəqil budağıdır. O, hüquqi mübahisələrə xüsusi prosessual formada baxılmasına və onların həllinə xidmət edir.

Mübahisəli həyati situasiyaların həllində və ya pozulmuş hüquqların bərpasında münsif qismində iştirak etmiş məhkəmə dövlətin təşəkkül tapdığı vaxtdan fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Lakin o heç də bütün tarixi dövrlərdə ədalət mühakiməsi vəzifələrini yerinə yetirməmişdir. O, həm quldarlıq, həm də feodalizm dövründə cəza orqanı kimi nəzərə çarpmışdır. Belə ki, bu dövrlərin

məhkəmələri inkvizisiya prosesindən ibarət olmuşdur. Yalnız burjua münasibətlərinin meydana gəlməsi və inkişafından sonra məhkəmənin siması da dəyişmiş, o, tədricən hüquqların müdafiəsi orqanına çevrilmişdir.

Hakimlərin xüsusi statusu konstitusiyaya yolu ilə təsbit olunur. Belə ki, məhkəmə hakimiyyəti «şəxsiyyətin azadlıqlarının keşikçisi» kimi müəyyən edilir (Fransa Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsi). Qeyd olunur ki, «ədalət mühakiməsi xalqın adından aparılır» (İtaliya Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsi). «Ədalət mühakiməsi xalqdan gəlir» (İspaniya Konstitusiyasının 117-ci maddəsi).

Məhkəmə hakimiyyəti aşağıdakı prinsiplərə uyğun formalaşdırılır və fəaliyyət göstərir:

- qanun və məhkəmə qarşısında hamının hüquq bərabərliyi;
- hakimlərin müstəqilliyi və onların ancaq qanuna tabeliyi;
- hakimlərin əvəz edilməzliyi;
- məhkəmə müdafiəsi hüququ;
- işlərə andlı iclasçılar (andlılar məhkəməsi) tərəfindən baxılması hüququ;
- məhkəmə prosesinin aşkarlığı;
- təqsirsizlik prezumpsiyası;
- apellyasiya hüququ və s.

Hüquqla bağlı mübahisələrin həlli hakimlər tərəfindən təkbəşinə, yaxud hakim-peşəkarlardan ibarət olan və rolu təqsirkarın təqsirli və təqsirsiz olduğunu müəyyən etməkdən ibarət olub, andlı iclasçılar qismində cinayət mühakimə icraatına cəlb edilən andlı iclasçılar tərəfindən həyata keçirilir.

Hakimin xüsusi səlahiyyətləri, onun insanların taleyində, bəzən ümumdövlət əhəmiyyəti kəsb edən işlərin həllində rolu hakimin özünün qarşısında yüksək tələblər qoyulduğunu qabaqcadan müəyyən edir. Həmin geniş və dərin həyat təcrübəsinə (hakimlər üçün ənənəvi olaraq senzi müəyyən edilir) malik olmalı, peşəkarlığı (ali hüquq təhsili və müəyyən əmək stajı) ilə seçilməli, qüsuruz nüfuza malik olmalıdır.

İşlərin mürəkkəbliyi və çoxcəhətliliyi ilə əlaqədar olaraq məhkəmə sistemi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr;
- xüsusi yurisdiksiyalı məhkəmələr;
- inzibati məhkəmələr;
- mülki məhkəmələr;

- cinayət məhkəmələri;
- yuvenal (yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə) məhkəmələr;
- nəqliyyat məhkəmələri;
- sosial məhkəmələr;
- maliyyə məhkəmələri;
- digər məhkəmələr.

Məhkəmə sistemində konstitusiyaya məhkəmələri xüsusi yer tutur. Bu məhkəmələr qanunların və digər normativ-hüquqi aktların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirirlər. Bir sıra ölkələrdə (ABŞ və Yaponiyada) konstitusiyaya məhkəməsinin funksiyaları ali məhkəmələrə həvalə edilmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlilləri yekunlaşdıraraq bu nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətdə hakimiyyətin bölgüsü sistemində birincilik dövlət hakimiyyətinin ilkin budağı hesab olunan qanunvericilik hakimiyyətinə məxsusdur. Göstərmək zəruridir ki, belə ənənəvilik tarixən (XVIII yüzillikdən) təşəkkül tapmışdır. Məhz qanunların humanist və

demokratik olduğu, dürüst icra edildiyi dövlətdə dövlət hakimiyyətinə qovuşur. Qanunların möhkəm olduğu demokratik dövlətlərdə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları daha etibarlı şəkildə müdafiə olunur. Ciddi və mötəbər qanun insan hüquq və azadlıqlarının təminatının sarsılmaz dayəğıdır.

Bu nöqtəyi-nəzərdən qanunvericilik hakimiyyətinin möhkəmliyini məhkəmələrin (hakimlərin) dürüst fəaliyyəti, onların qərəzsiz mövqeyi təməmləyir. Ona görə ki, qanunların əsas icraçısı məhkəmələrdir. Məhkəmələr isə hakimlərdən ibarətdir. Məhkəmə ədalət mühakimə orqanıdır və onu cəzaverici orqan adlandırmaq düzgün olmazdı. Unutmaq olmaz ki, cəzalandıran məhkəmə deyil, qanundur. Hakimlər isə bu qanunların yalnız icraçılarıdır. Məşhur latın hüquq frazeologiyalarından birində deyilir: «Qanun lal hakim, hakim isə danışan qanundur». Deməli, qanundan qorxmaq, çəkinmək lazım deyil, ona yalnız əməl və hörmət etmək lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 2016.
2. M.F.Məlikova Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi B.: Maarif, 1988.
3. Тихомиров Ю.А. Государство. Преемственность и новизна. М.: Юриспруденция, 2011.
4. Епифанов Е.В., Павлисова Т.Е. Государственно-правовые концепции: история и современность, М., 2012.
5. Бойко Ю.П. Национальная государственность и федерализм. М., 2009.
6. Вельяминов Г.М. К вопросу о понятиях государства, власти и суверенитета //Государство и право. 2014, № 4
7. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новое подходы: Учебн. пособие. М.: Знание, 2012
8. Чиркин В.Е. Глава государства. Социально-правовое исследование. М.: Норма; Инфра-М, 2010.

Габил Курбанов

Разделение власти в государстве

В начале представленной статьи утверждается, чтоважнейшей целью при разделении властей является обеспечение недопустимости единовластия и консолидации государственной власти в одних руках. Разработка, оформление и закрепление принципа разделения властей в теории и практике государств имеет свою историю развития. В современных трактовках концепции разделения властей очевидны разночтения в восприятии традиционной триады ветвей власти.

Далее автором указывается на то, чтозаконодательная власть является первичной (представительной) ветвью государственной власти. Эта власть осуществляется парламентом,

избираемым народом. Исполнительная власть – вторая (дочерняя) ветвь государственной власти, наделенная полномочиями осуществлять прямое управление государством в форме исполнения законов. Судебная власть является самостоятельной ветвью власти и служит для рассмотрения и разрешения правовых споров в особой процессуальной форме.

Gabil Kurbanov

Legal system of the modern world

The article states that the study of the legal systems of the world is one of the issues that traditionally receives special attention in modern legal science which is studied in comparative legal terms. At present, the comparative study of national legal systems has become a legal tradition for most foreign universities.

Most national legal systems are interrelated and they mutually influence each other. Further, the author gives classification of the common features and aspects in different legal systems and according to certain common features and criteria divide them into separate groups or legal systems. In conclusion, based on the analysis of the modern legal system of the world, the article indicates that it is necessary fix on the concept of the legal system and interpretation of the legal system.